

Από το λειτουργικό πλούτο της Ανατολής: Η Θ. Λειτουργία Γρηγορίου του Θεολόγου

[/ Πεμπτουσία](#)

Κόσμημα του λειτουργικού πλούτου της χριστιανικής Ανατολής αποτελεί η υπό το όνομα του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Θεία Λειτουργία. Ο λειτουργικός τύπος του Αγίου Γρηγορίου συναντάται διαδοσμένα στη λειτουργική παράδοση της Αλεξανδρείας. Στην αλεξανδρινή ομάδα των λειτουργικών τύπων ανήκουν τρεις κλάδοι· ο ελληνικός/αιγυπτιακός, ο κοπτικός/αιγυπτιακός και ο αιθιοπικός ή αβυσσηνιακός. Στον ελληνικό/αιγυπτιακό κλάδο συναντούμε τους λειτουργικούς τύπους του Αποστόλου Μάρκου, του ευχολογίου Σεραπίωνος Θμούεως, τον αλεξανδρινό τύπο του Μεγάλου Βασιλείου και του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου. Κατά τον Π. Τρεμπέλα, οι δύο τελευταίοι τύποι προέρχονται από τις κοινότητες Καππαδοκίας και Πόντου. Η Θεία Λειτουργία του Αγίου Γρηγορίου σώζεται στον Παρισινό Κώδικα 325, του ΙΔ΄ αιώνα, της Εθνικής Βιβλιοθήκης των Παρισίων.

Ο αρχικός πυρήνας του κειμένου της αναφοράς του Αγίου Γρηγορίου δεν προέρχεται από την Αλεξάνδρεια, καθώς είναι κατά βάση συριακός. Η διάρθρωση και οι επιμέρους διατάξεις της εναρμονίζονται προς τη δομή των συριακών λειτουργικών τύπων. Η προέλευσή της από τη γραφίδα του Αγίου Γρηγορίου είναι αβέβαιη. Κατά τον Baumstark αποτελεί την παλαιά αναφορά της τοπικής Εκκλησίας της Ναζιανζού, η οποία αναθεωρήθηκε από τον Άγιο Γρηγόριο και διά της Καππαδοκίας διαδόθηκε στην Αίγυπτο. Στον αντίποδα, ο Dix αρνείται οιαδήποτε σχέση του λειτουργικού τύπου με τον Άγιο, χωρίς να επιχειρηματολογεί σχετικά. Πιθανότερα, η Λειτουργία βασίζεται στη λειτουργική παράδοση που κατέλειπε ο Άγιος Γρηγόριος ως λειτουργός, χωρίς να καταγράφηκε από την πένα του.

Εκτός από την ελληνοαιγυπτιακή λειτουργική παράδοση, η Θεία Λειτουργία του Αγίου Γρηγορίου συναντάται και σε άλλους λειτουργικούς τύπους. Η κοπτική Θεία Λειτουργία του Αγίου Γρηγορίου αποτελεί μετάφραση της αντίστοιχης ελληνικής

και τελείται δίγλωσσα, εν μέρει κοπτικά και εν μέρει αραβικά. Κατά τον Ευάγγελο Θεοδώρου συναντούμε ομοιότητα ως προς τη διάρθρωση, το τυπικό τέλεσης, το περιεχόμενο των ευχών και των εκφράσεων με το ελληνικό κείμενο. Άλλες εκδοχές συναντώνται στον συριακό, τον αρμενικό και τον αιθιοπικό λειτουργικό τύπο, αλλά όχι και στον βυζαντινό. Κατά τον H. Fuchs, η συριακή εκδοχή θεωρείται ψευδεπίγραφη μετάφραση του ελληνικού κειμένου.

Η πρόσληψη της γρηγοριανής Θείας Λειτουργίας από την αλεξανδρινή Εκκλησία μετέβαλε την αρχική συριακή δομή της. Στο πρώτο κείμενο της αναφοράς του Αγίου Γρηγορίου παρεισέφρησαν εκφράσεις με αιρετική χροιά, αλλά και ευχές από άλλους λειτουργικούς τύπους, όπως η αλεξανδρινή Θεία Λειτουργία του Αποστόλου Μάρκου και η αντίστοιχη του Μεγάλου Βασιλείου. Ειδικότερες επιδράσεις από άλλους τύπους συνιστούν η συναπτή μετά την κλάση, την ύψωση και την κοινωνία των Τιμίων Δώρων (Θεία Λειτουργία Αποστόλου Μάρκου), η ομολογία πίστεως του λειτουργού κατά τη μεταβολή τους (Λειτουργία Μ. Βασιλείου αλεξανδρινού-ελληνικού και κοπτικού κειμένου) και η ικετήρια δέηση του λειτουργού μετά τον καθαγιασμό τους, με τη συνοδεία αλληπάλληλων αποκρίσεων του λαού διά του «Κύριε, Ελέησον». Εν γένει, ο λαός μετέχει ενεργά σε όλη τη Λειτουργία, αναφωνώντας «Κύριε, Ελέησον» ή «Αμήν» μετά τις αντίστοιχες δεήσεις του λειτουργού.

Τα κείμενα της Θείας Λειτουργίας μαρτυρούν δεξιότητα στη χρήση της γλώσσας. Η φρασεολογία και τα βαθύτερα νοήματα του λειτουργικού τύπου προδίδουν την εξάσκηση του συγγραφέα των ευχών στη σύλληψη και την ακρίβεια έκφρασης θεολογικών εννοιών. Παραδείγματα της υψηλής θεολογικής παιδείας του συγγραφέα αποτελούν η λεγόμενη *Ευχή του Καταπετάσματος* «*Ουδείς άξιος*», γνωστή ευρύτατα από τις τελούμενες αδιάκοπα στην Ορθόδοξη Λατρεία βυζαντινές Λειτουργίες των Αγίων Ιωάννου του Χρυσοστόμου και Μεγάλου Βασιλείου, αλλά και το επινίκιο τμήμα της Αγίας Αναφοράς.

Η Θεία Λειτουργία του Αγίου Γρηγορίου παρουσιάζει σημεία θεολογικής ιδιαιτερότητας, άξια σχολιασμού. Πρώτο στοιχείο, η ανάπεμψη των ευχών προς τον Υιό και Λόγο του Θεού, έναντι του Θεού Πατέρα, προς τον οποίο αναπέμπονται οι ευχές των αναφορών των συνηθισμένων λειτουργικών τύπων. Η κοπτική εκδοχή του κειμένου παρουσιάζει όμοια αναφορά στον Υιό. Στη συριακή εκδοχή σώζονται λιγοστές αναφορές των ευχών στον Υιό, ενώ κατά πλειονοψηφία αναφέρονται στον Θεό Πατέρα. Η αρμενική εκδοχή αναπέμπει τις ευχές αποκλειστικά στον Θεό Πατέρα. Η ιδιαιτερότητα του αρχικού πυρήνα των ευχών οδήγησε τον σύγχρονο επιμελητή του κειμένου, π. Κωνσταντίνο Παπαγιάννη, στην προσαρμογή των εκδανεισμού από άλλους λειτουργικούς τύπους ευχών στην προς τον Υιό ανάπεμψη.

Δεύτερο στοιχείο, η χρήση εκφράσεων οι οποίες αποκλίνουν προς τις κακοδοξίες του μονοφυσιτισμού, του μονοθελητισμού και του μονοενεργητισμού. Τα στοιχεία αυτά παρεισέφησαν στην αρχική δομή του κειμένου μετά την πρόσληψή του από την Εκκλησία της Αλεξανδρείας. Μεταξύ αυτών, συναντούμε και τη γνωστή φράση του Απολλιναρίου Λαοδικείας από την *Προς Ιοβιανό* επιστολή του «μία φύσις του Θεού Λόγου σαρκακωμένη», η οποία αναφέρεται στην προβληματική σχετικά με τις δύο φύσεις του Χριστού. Ο Απολλινάριος, προσπαθώντας να αντικρούσει, με βάση τη θεολογία της Α' Οικουμενικής Συνόδου, τις δοξασίες της εποχής που υπερτόνιζαν την ανθρωπότητα του Χριστού, κατέληξε στην υποτίμηση της τελειότητας της ανθρώπινης φύσης Του.

Τη φράση αυτή χρησιμοποίησε στα έργα του και ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας, με τη διαφορά ότι την ερμήνευσε ορθόδοξα. Εν προκειμένω, ως «φύσις» δεν εννοεί τη θεία ή την ανθρώπινη ουσία του Χριστού, αλλά το ένα και μοναδικό πρόσωπο, τη μία υπόστασή Του. Η συμπερίληψη της φράσης του Απολλιναρίου στην ευχή δεν πρέπει να ασπάζεται την απολλιναριστική κακοδοξία, αλλά τον ορθόδοξο χρωματισμό της από τον Άγιο Κύριλλο. Οι αμφιλεγόμενες φράσεις της αναφοράς του Αγίου Γρηγορίου συναντώνται στην ευχή της κλάσεως, η οποία κατά τον Π. Τρεμπέλα δεν πρέπει να είναι παλαιότερη της Δ' Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας (451).

Εκτός από τις θεολογικές ιδιομορφίες που παρατηρούνται, σημειώνονται καταληκτικά και ορισμένες τελετουργικές ιδιαιτερότητες:

α) Στη χειρόγραφη παράδοση της γρηγοριανής Θείας Λειτουργίας δεν υπάρχει καμία αναφορά στη Μικρή Είσοδο, η οποία προστέθηκε στη σύγχρονη έκδοση του κειμένου.

β) Απουσιάζει ο Τρισάγιος Ύμνος «Άγιος ο Θεός». Το κείμενο της Λειτουργίας δεν

περιέχει ευχή του Τρισαγίου Ύμνου, αλλά ούτε και οιαδήποτε μνεία ψαλμωδίας του. Κατά τον π. Κωνσταντίνο Παπαγιάννη, αυτό συνιστά στοιχείο αναγωγής της Θείας Λειτουργίας πριν από τον Ε΄ αιώνα. Ο Τρισάγιος Ύμνος εισήχθη στη λατρεία από τον Άγιο Πρόκλο Κωνσταντινουπόλεως, περί το 434, εξαιτίας σεισμού που συντάραξε την Κωνσταντινούπολη.

γ) Στα αγιογραφικά αναγνώσματα περιλαμβάνονται κατ' εκλογή δύο περικοπές και από την Παλαιά Διαθήκη «μία εκ του Νόμου και ετέρα εκ των Προφητών» και οι συνήθεις δύο περικοπές από την Καινή Διαθήκη, δηλαδή η αποστολική και η ευαγγελική περικοπή.

δ) Απουσιάζει η απαγγελία του Συμβόλου της Πίστεως. Το γεγονός αυτό μπορεί να χαρακτηριστεί τουλάχιστον ως αξιοπερίεργο, καθώς η σύνθεσή του προηγείται χρονικά της σύνθεσης των ευχών της Λειτουργίας. Πιθανόν η απαγγελία του να θεωρήθηκε περιττή λόγω της ομολογίας πίστεως από τον λειτουργό κατά την Αγία Αναφορά ή λόγω της ταυτόχρονης αναμόρφωσης του βασικού γρηγοριανού πυρήνα των ευχών.

ε) Το παραδεδομένο από τη χειρόγραφη παράδοση κείμενο της Λειτουργίας έχει αποκατασταθεί σε ορισμένα σημεία από ευχές άλλων αλεξανδρινών λειτουργιών, όπως του Αποστόλου Μάρκου και του Μεγάλου Βασιλείου. Ο σύγχρονος εμπλουτισμός του χειρογράφου οφείλεται στη διάσωση μερικών ευχών σε σπαραγματώδη μορφή.